

CZASOPISMO MUZEUM II WOJNY ŚWIATOWEJ W GDAŃSKU

NR 3/2021

ISSN 2658-0446

WOJNA I PAMIĘĆ

Redaktor naczelny	dr hab. Grzegorz Berendt, prof. UG
Recenzenci	prof. Andrzej Gąsiorowski, dr hab. Krzysztof Kania, prof. UMK, dr hab. Marcin Kruszyński
Sekretarz redakcji	Wojciech Grott
Redaktorzy tematyczni	dr Karol Nawrocki, dr hab. Karol Polejowski, dr Marek Szymaniak
Redaktor prowadzący	Agata Piedziewicz
Redaktor językowy	Natalia Maliszewska
Korekta tekstu polskiego	Maciej Zalewski / e-DYTOR
Rada naukowa	prof. dr hab. Andrzej Gąsiorowski (Uniwersytet Gdański), prof. dr hab. Albert Kotowski (Uniwersytet im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy), dr Wojciech Kozłowski (Ośrodek Badań nad Totalitaryzmami im. Witolda Pileckiego w Warszawie), prof. dr hab. Natalia Lebediewa (Rosyjska Akademia Nauk w Moskwie), dr hab. Witold Mędykowski (Yad Vashem w Jerozolimie), prof. dr hab. Waldemar Rezmer (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), dr Violetta Rezler-Wasielewska (Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu), Ihor Szczupak (Muzeum Pamięci o Narodzie Żydowskim i Holocauście na Ukrainie w Dnieprze), prof. dr hab. Mariusz Wołos (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie), prof. dr hab. Stanisław Żerko (Instytut Zachodni w Poznaniu)
Projekt graficzny	Natalia Gawryluk
Zdjęcia użyte na stronach	1. Sowiecka demonstracja zorganizowana w zajętej przez Armię Czerwoną Rydze. 1940 r. (domena publiczna); 2-3. Żołnierze i oddziały zmotoryzowane na ulicach zajmowanego Grodna. W tle widoczny kościół Znalezienia Krzyża Świętego. Sierpień 1941 r. (NAC); 4-5. Panorama płonącego Grodna zajmowanego przez Niemców. Widoczny m.in. kościół Znalezienia Krzyża Świętego. Z prawej strony leżący żołnierz obserwuje miasto przez lornetkę. Sierpień 1941 r. (NAC); 236. Kwesta na Niemiecki Czerwony Krzyż. Żołnierz niemiecki wrzuca pieniądze do puszki Litwinki w stroju ludowym. Wilno, sierpień 1941 r. (NAC)
Skład	TataStudio
	ISSN 2658-0446 Copyright © 2021 by Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku
Wydawca	Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku pl. Władysława Bartoszewskiego 1 80-862 Gdańsk tel. +48 58 766-83-63 e-mail: redakcjawip@muzeum1939.pl www.muzeum1939.pl
Druk i oprawa	Zakład Poligraficzny Sindruk, Opole

Spis treści

8 **Przedmowa**

Okupacja na wschodzie Europy

12 **Dmitriy Panto**

O przemieszczeniu i liczbie specprzesiedleńców. Przyczynek do badań nad deportacją osadników i leśników w głąb ZSRS z 10 lutego 1940 r.

30 **Wojciech Grott**

Sprawa polska na łamach „Kuriera Wileńskiego” (listopad 1939 r.–czerwiec 1940 r.): okupacja niemiecka i sowiecka, rząd i armia polska na zachodzie

57 **Światosław Kulinok**

Zacieranie przez nazistów śladów przestępstw na terenie Białorusi w latach 1943-1944

97 **Maciej Jan Mazurkiewicz**

Zbrodnie Rzeszy Niemieckiej i ZSRS przeciwko Polakom w latach II wojny światowej. Kilka uwag porównawczych

Varia

120 **Marcin Kłodziński**

Walki o mosty tczewskie 1 września 1939 r. Przygotowania, przebieg i znaczenie

153 **Karol Polejowski**

Notes Olgierda Christy ze zbiorów Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku jako źródło do poznania działalności 5. Brygady Wileńskiej Armii Krajowej na Pomorzu Gdańskim w 1946 r.

Recenzje

216 **Rafał Michliński**

Ryszard Gansiniec, Notatki lwowskie: 1944-1946, red. Radość Gansiniec, Krzysztof Królczyk, wyd. 2 uzupełnione, Warszawa 2020, ss. 421

Biogramy

Table of contents

8 **Preface**

Occupation in the eastern Europe

12 **Dmitriy Panto**

On the Relocation and Number of Specdeportees. A Contribution to the Research on Deportation of Settlers and Foresters Deep into the USSR on 10 February 1940

30 **Wojciech Grott**

The Case of Poland in the "Kurier Wileński" (November 1939–June 1940): German and Soviet Occupation, the Polish Government and Armed Forces in the West

57 **Swiatosław Kulinok**

The Obliteration of Traces of Nazi Crimes on the Territory of Belarus in 1943-1944

97 **Maciej Jan Mazurkiewicz**

Crimes by the Third Reich and the Soviet Union against the Poles during World War II. Some Comparative Remarks

Miscellany

120 **Marcin Kłodziński**

The Battle for Tczew Bridges of 1 September 1939. Preparations, the Course of Events, and Meaning

153 **Karol Polejowski**

Notes by Olgierd Christa from the Collection of the Museum of the Second World War in Gdańsk to Study the Activity of the Home Army 5th Wilno Brigade in Gdańsk Pomerania in 1946

Reviews

216 **Rafał Michliński**

Ryszard Gansiniec, Notatki lwowskie: 1944-1946, ed. Radość Gansiniec, Krzysztof Królczyk, second edition, completed, Warszawa 2020, pp. 421

Biograms

Przedmowa

Preface

Szanowni Państwo,

niezwykle ważne jest, by stale przypominać o skali okrucieństw, których doświadczyły miliony niewinnych osób w trakcie II wojny światowej. Szczególnie osobliwym obszarem dotkniętym bezwzględnością ogólnoświatowego konfliktu była wschodnia Europa. W latach 1939–1945 tereny te stały się areną wielu dokonanych siłą przekształceń politycznych i terytorialnych, którym towarzyszyły przemoc, strach i prześladowanie. Terytoria te przechodziły z rąk do rąk, stając się miejscami zbrodni zarówno Związku Sowieckiego, jak i nazistowskich Niemiec. Wydarzenia, do których dochodziło wówczas we wschodniej Polsce, w krajach bałtyckich czy też na zachodnich terenach ZSRS, pomimo upływu lat od zakończenia największego w dziejach ludzkości konfliktu, pozostają w wielu aspektach nierozpoznane lub wiadomo o nich niewiele. Dlatego też redakcja „Wojny i Pamięci” powzięła decyzję o poświęceniu tegorocznego numeru pisma okupacji na wschodzie Europy w trakcie II wojny światowej. Uważamy za konieczne przypomnienie o przebiegu i konsekwencjach tych okrutnych wydarzeń, szczególnie w czasie, gdy na tym obszarze prawo do wolności

i decydowania o własnym losie po raz kolejny bywa pogwałcane. Stąd też w niniejszym tomie znalazły się teksty analizujące różnorodne aspekty działalności okupantów w zakresie przesiedleń, polityki okupacyjnej i informacyjnej czy też zacierania śladów swoich zbrodni. Są to artykuły takich autorów jak Dmitriy Panto, który przyjrzał się losom osadników i leśników ze wschodnich województw II RP zesłanych w głąb ZSRS podczas pierwszej masowej deportacji ludności polskiej na Sybir w 1940 r., czy Maciej Mazurkiewicz, który porównuje skalę i sposoby realizowania zbrodniczej polityki przez Niemców i Sowieców.

Teksty zamieszczone w niniejszym tomie są zarówno wynikiem wnikliwej pracy historyków, jak i hołdem dla ofiar II wojny światowej. Mam nadzieję, że pomogą one w jeszcze lepszym rozpoznaniu realiów okupacji, których doświadczyli mieszkańcy wschodniej Europy.

Życzę owocnej i refleksyjnej lektury!

dr hab. Grzegorz Berendt
(redaktor naczelny czasopisma „Wojna i Pamięć”)

Dmitriy Panto

ORCID: 0000-0002-5467-9990
Muzeum II Wojny Światowej
w Gdańsku

O przemieszczeniu i liczbie specprzesiedleńców. przyczynek do badań nad deportacją osadników i leśników w głąb ZSRS z 10 lutego 1940 r.

**On the Relocation and Number of Specdeportees.
A Contribution to the Research on Deportation
of Settlers and Foresters Deep into the USSR
on 10 February 1940**

**OKUPACJA
NA WSCHODZIE EUROPY**

DEPORTACJA
ZWIĄZEK SOWIECKI
SOWIECKA OKUPACJA POLSKI
OSADNICY
LEŚNICY

DEPORTATION
SOVIET UNION
SOVIET OCCUPATION OF POLAND
SETTLERS
FORESTERS

Abstrakt

W artykule omówiono dwa niepublikowane dotychczas dokumenty dotyczące deportacji polskich obywateli z 10 lutego 1940 r. Materiały pochodzą ze zbiorów Państwowego Archiwum Federacji Rosyjskiej, traktują o geografii oraz liczebności zsyłki osadników w głąb Związku Sowieckiego. Źródła przywołane w tekście zostały przetłumaczone i opatrzone wstępem naukowym.

Abstract

The article discusses two previously unpublished documents on the deportation of Polish citizens on 10 February 1940. The source material was collected from the State Archive of the Russian Federation. It contains information on geography and the number of settlers deported deep into the Soviet Union. The text features a scientific introduction to cited sources that were also translated.

Historiografia dotycząca deportacji polskich obywateli w latach 1940–1941 jest bardzo bogata¹. Za najbardziej obszerny należy uznać zbiór wspomnień dotyczących tego tragicznego epizodu w historii Polski².

¹ A. Głowacki, *Deportowani w latach 1940–1941* [w:] *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009, s. 238–246; S. Ciesielski, *Polacy w Kazachstanie 1940–1946: zesańcy lat wojny*, Wrocław 1996; S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej*, Wrocław 1993; P. Żaroń, *Ludność polska w Związku Radzieckim w czasie II wojny światowej*, Warszawa 1990; A. Gurianow, *Cztery deportacje 1940–1941*, „Karta” 1994, nr 12, s. 119–125; B. Земсков, *Спецпоселенцы 1930–1960*, Москва 2005; A. Гурьянов, *Польские спецпереселенцы в СССР в 1940–1941 гг.* [w:] *Пенресии против поляков и польских граждан*, red. A. Рогинский, Москва 1997; *Сталинские депортации 1928–1953*, red. A. Яковлев, сост. Н. Поболь, П. Полян, Москва 2005; P. Polian, *Wbrew ich woli. Historia i geografia migracji przymusowych w Związku Radzieckim*, tłum. B. Żyłko, Gdańsk 2015; *Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940–1941*, red. B. Groniec, G. Jakubowski, Warszawa 2001; *Deportacje obywateli polskich z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w 1940 roku*, oprac. W. Christoforow, tłum. M. Słoń-Nowaczek, Warszawa–Moskwa 2003; *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, red. M. Zwolski, Warszawa–Białystok 2008; W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna w ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939–1941*, Rzeszów 2006; D. Boćkowski, *Czas nadziei. Obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940–1943*, Warszawa 1999; *Спецпереселенцы в Западной Сибири 1939–1945*, red. В. Данилов, С. Красильников, Новосибирск 1996; E. Kowalska, *Przeżyć, aby wrócić! Polscy zesańcy lat 1940–1941 w ZSRR i ich losy do roku 1946*, Warszawa 1998; S. Kalbarczyk, *Wykaz łagrów sowieckich, miejsc przymusowej pracy obywateli polskich w latach 1939–1943*, cz. 1, Warszawa 1993, cz. 2, Warszawa 1997; A. Głowacki, *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941*, Łódź 1997; M. Giżejewska, *Polacy na Kołymie 1940–1943*, Warszawa 1997; У. Адамюшка, *Палітычныя рэпрэсіі 20–50-ых гадоў на Беларусі*, Мінск 1994; *Życie codzienne polskich zesańców w ZSRR w latach 1940–1946. Studia*, red. S. Ciesielski, Wrocław 1997.

² Chociażby: *Wspomnienia Sybiraków*, t. 1–9, Warszawa 1989–1998; *Tryptyk kazachstański. Wspomnienia z zesłania. Marian Papiński, rodzina Małachowskich, Leśtawa Domańska*, wyb., oprac. W. Śliwowska, M. Giżejewska, J. Ankudowicz, Warszawa 1992; D. Boćkowski, *Jak piskłęta z gniazda*, Warszawa–Wrocław 1995.

Rzeczony zasób wiedzy zebrany w literaturze pomaga nam odtworzyć ogólny przebieg poszczególnych fal deportacji. Niestety wciąż brakuje dokumentów źródłowych pozwalających opisać i wyjaśnić białe plamy tego procesu. Szczególnie brakuje tych dotyczących zagadnień związanych z obecnością deportowanych obywateli polskich w ZSRS – życiem codziennym, warunkami bytowymi, charakterem wykonywanej pracy, życiem religijnym oraz kwestiami liczebności i śmiertelności deportowanych. Dlatego też każdy nowy dokument rzucający światło na te zagadnienia jest bardzo cenny³.

Materiały, odnalezione w czasie kwerendy w Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie (Государственный Архив Российской Федерации, ГАРФ) przeprowadzonej w listopadzie 2019 r., dotyczą przede wszystkim deportacji osadników⁴ i leśników z 10 lutego 1940 r.⁵ Ówczesne działania władz sowieckich były związane z polityką wobec okupowanych ziem polskich. 2 grudnia 1939 r. w piśmie Ławrientija Berii do Józefa Stalina szef NKWD stwierdza konieczność niezwłocznej deportacji wszystkich rodzin osadników z zachodnich obwodów Ukraińskiej SRS i Białoruskiej SRS⁶. Zanim powstał dokument, na okupowanych terenach Polski prowadzono szeroką akcję tworzenia list imiennych osób, które w przekonaniu władzy sowieckiej były „wrogami ludu pracującego”. Dwa dni później, 4 grudnia 1939 r., koncepcja została zatwierdzona przez Biuro Polityczne Centralnego Komitetu Wszechzwiązkowej Partii Bolszewików. Projekt poparto uchwałą Rady Komisarzy Ludowych (RKL) ZSRS nr 2010-588ss z 5 grudnia 1939 r., która ostatecznie przypieczętowała decyzję o deportacji osadników. Na wniosek RKL Ukraińskiej SRS i Białoruskiej SRS 22 oraz 29 grudnia 1939 r. do grup deportowanych osadników mieli dołączyć pracownicy służby leśnej i ich rodziny⁷. Na rozkaz Berii do 5 stycznia 1940 r. miały powstać imienne listy przewidzianych do deportacji osadników i leśników⁸.

Tak wyglądały biurokratyczne początki pierwszej fali deportacji. W celu jej realizacji w teren skierowano ponad 52 tys. funkcjonariuszy NKWD,

³ W 2021 r. ukazała się monumentalna czterotomowa seria *Dokumenty do historii stosunków polsko-sowieckich 1918–1945* pod redakcją Jana Jacka Burskiego i Mariusza Wołosa.

⁴ Osadnicy, tzn. osadnicy wojskowi, żołnierze, którzy walczyli w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. i dostali za swoje zasługi ziemie na terenach wschodnich województw polskich; wśród deportowanych byli również osadnicy cywilni.

⁵ Drugi dokument zawiera także informacje na temat deportacji tzw. bieżęńców z 29 czerwca 1940 r.

⁶ D. Boćkowski, *Czas nadziei...*, s. 67.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Z bardziej szczegółowym opisem przebiegu deportacji można zapoznać się w: *ibidem*, s. 66–74; W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna w ZSRR...*, s. 135–143.

aktywu społecznego i partyjnego, rozmaite milicje i gwardie, wojsko oraz miejscową ludność sympatyzującą z Sowietami⁹. Cały teren, z którego planowano deportować mieszkańców, został podzielony na rejony operacyjne. Rejon miał obejmować od 250 do 300 rodzin osadników¹⁰. Przebieg akcji deportacyjnej nadzorowały i koordynowały trójki rejonowe powołane przez obwodowych naczelników NKWD.

Deportacja rozpoczęła się wczesnym rankiem 10 lutego 1940 r. i w założeniu miała potrwać jeden dzień. Jednak ze względu na warunki pogodowe (mróz sięgający nawet -42°C), zasypane śniegiem i notorycznie psujące się sprzęt załadowanie wagonów potrwało do 13 lutego. Osoby chore i złapane w czasie ucieczek były przewożone na miejsce zesłania w późniejszym terminie. Podczas akcji do eszelonów załadowano 26 760 rodzin (139 794 osoby)¹¹. W literaturze przedmiotu podane liczby minimalnie się różnią (139,5 tys.¹², 139 590¹³, 139 068¹⁴). Z kolei w przedstawionych w tym artykule dokumentach liczba również jest inna: 138 534¹⁵ oraz 135 524¹⁶. Jak widać, trudno jest podać precyzyjne informacje dotyczące liczby deportowanych. Dlatego badacze decydują się na jej zaokrąglenie – do 140–141 tys. osób.

Deportowani osadnicy i leśnicy zostali skierowani do 115 osad specjalnych¹⁷ (specposiołków) w 21 republikach, krajach i obwodach, a w dokumentacji NKWD określano ich mianem specprzesiedleńców osadników. Zdecydowana większość wysiedlonych została zatrudniona w przedsiębiorstwach podlegających Ludowemu Komisariatowi Przemysłu Leśnego ZSRS. W dalszej kolejności przesiedleńców kierowano do pracy w m.in. Ludowym Komisariacie Komunikacji Wszechzwiązkowego Zjednoczenia Gospodarki Leśnej i Kolejowych Zakładów Obróbki Drewna oraz Ludowym Komisariacie Hutnictwa Metali Kolorowych¹⁸.

Dwa przedstawione poniżej dokumenty, pochodzące z zasobów Państwowego Archiwum Federacji Rosyjskiej, uzupełniają dotychczasową wiedzę. W „Informacji o przemieszczeniu specprzesiedleńców osadników na terenach republik, krajów i obwodów od momentu

⁹ *Sztuka przetrwania. Deportacje sowieckie z powiatu bielskiego 1940–1941*, red., wstęp W. Konończuk, Warszawa 2019, s. 20.

¹⁰ W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna w ZSRR...*, s. 135.

¹¹ D. Boćkowski, *Czas nadziei...*, s. 72.

¹² W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna w ZSRR...*, s. 143.

¹³ S. Lebediewa, *Rozstrzeliwania i deportacje ludności polskiej w ZSRR w latach 1939–1941*, „Niepodległość i Pamięć” 1998, nr 11, s. 179–193.

¹⁴ A. Gurianow, *Cztery deportacje...*, s. 119.

¹⁵ ГАРФ, ф. 9476, оп. 1, д. 62, к. 67.

¹⁶ *Ibidem*, k. 72–80.

¹⁷ S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje...*, s. 43.

¹⁸ *Ibidem*, s. 49.

przesiedlenia” znajdujemy potwierdzenie, że latem i jesienią 1940 r. dyslokacja deportowanych poszerzała się. Na podstawie dokumentu datowanego na 1 stycznia 1941 r. wiemy, że osadnicy i leśnicy zamieszkiwali 22 jednostki administracyjne ZSRS. Dokument uwzględnia dodatkowo Unżlag NKWD¹⁹. Ciekawą informacją jest podana liczba ucieczek oraz złapanych osób. W okresie między końcem lutego 1940 r. a 31 grudnia 1940 r. próbę ucieczki podjęły 182 osoby, z których 54 złapano i skierowano do swoich osad. Los 128 osób pozostaje nieznany. Najwięcej ucieczek odnotowano w obwodzie mołotowskim – 43 osoby, z których tylko 1 została złapana. Z kolei w 9 na 22 jednostki administracyjne nie ujawniono ucieczek odnotowanych przez NKWD. Najciekawszą informacją wydaje się liczba zgonów, bowiem jest to zagadnienie mało zbadane, a tym samym statystyki nie są pełne. Aleksander Gurjanow w swoich obliczeniach wskazuje, że do lipca 1941 r. zmarły 10 864 osoby. Jeśli uwzględnimy, że akcja trwała 16 miesięcy, uzyskamy średnią 679 zgonów miesięcznie²⁰. Według statystyk zawartych w dokumencie w okresie 10 miesięcy zmarły 6432 osoby, czyli średnio 643 w ciągu miesiąca. Średnia liczba zgonów w tym okresie stanowi 4,6% ogółu deportowanych, co wskazuje na wysoki wskaźnik śmiertelności. Warto podkreślić, że są to dane oficjalne, a zatem należy je uznać za niepełne. Mogą jedynie stanowić uzupełnienie – potwierdzenie bądź zaprzeczenie – wcześniejszych ustaleń badaczy.

Drugi dokument to „Informacja o liczbie specprzesiedleńców osadników i uchodźców”. Pokazuje szczegółową geografie rozlokowania deportowanych osadników i leśników. Podobne informacje, opisane bardzo ogólnie w literaturze przedmiotu, przedstawiają zazwyczaj tylko nazwy krajów, obwodów oraz republik autonomicznych²¹. Dzięki temu dokumentowi możemy zobaczyć, jak wyglądało rozsiedlenie w dużych jednostkach administracyjnych, poznać liczbę deportowanych tam osób oraz porównać dynamikę rozsiedlenia z trzecią falą deportacji

Deportacja rozpoczęła się wczesnym rankiem 10 lutego 1940 r. i w założeniu miała potrwać jeden dzień. Jednak ze względu na warunki pogodowe (mroź sięgający -37-42°C), zaspły śnieżne i notorycznie psujący się sprzęt załadowanie wagonów potrwało do 13 lutego.

¹⁹ Unżlag NKWD – obóz pracy przymusowej w obwodzie gorkowskim i kostromskim. Składał się z oddzielnych obozowisk i zajmował zalesiony teren na rozległym terytorium. Obóz Unżenskiej (ros. Unżlag) został zorganizowany 5 lutego 1938 r. Nazwa pochodzi od rzeki Unzy, płynącej w rejonie kostromskim. Działał do początku lat sześćdziesiątych. Praca, którą wykonywali więźniowie, była związana z wyrębem lasu, budową dróg i pracą na roli. *Система исправительно-трудовых лагерей в СССР, 1923–1960: Справочник*, сост. М. Смирнов, Москва 1998.

²⁰ A. Gurjanow, *Sowieckie represje polityczne na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941* [w:] *Exodus...*, s. 25.

²¹ S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje...*, s. 43–44; D. Boćkowski, *Czas nadziei...*, s. 74.

z 29 czerwca 1940 r. Niestety nie jest nam znana data dzienna podpisania dokumentu. Możemy jednak przypuszczać, że sporządzono go w pierwszych dwóch miesiącach 1941 r. Analizując miejsca deportacji, możemy stwierdzić, że liczba osad specjalnych zwiększyła się ze 115 do 117, natomiast liczba republik autonomicznych, krajów i obwodów, do których zostali deportowani osadnicy i leśnicy, wzrasta z 21 do 22. Przedstawione w dokumencie liczby uzupełniają dotychczasową wiedzę o bardziej szczegółowe dane dotyczące rozmieszczenia deportowanych obywateli polskich w ramach pierwszej fali deportacji.

Analiza przedstawionych dokumentów jest kolejnym krokiem do uzupełnienia wiedzy na temat deportacji polskich obywateli w głąb ZSRS w 1940 r. Chociaż z materiałów wyłaniają się tylko suche liczby, należy pamiętać, że za każdą z nich stoi tragedia człowieka. Dopóki nie poznamy historii każdej z deportowanych osób, konieczne jest prowadzenie dalszych badań w tym zakresie.

Wojciech Grott

ORCID: 0000-0002-8276-6354
Muzeum II Wojny Światowej
w Gdańsku

Sprawa polska na łamach „Kurier Wileński” (listopad 1939 r.-czerwiec 1940 r.): okupacja niemiecka i sowiecka, rząd i armia polska na zachodzie

**The Case of Poland in the “Kurier Wileński”
(November 1939-June 1940): German and Soviet
Occupation, the Polish Government and Armed
Forces in the West**

**OKUPACJA
NA WSCHODZIE EUROPY**

PRASA
WILEŃSZCZYŻNA
„KURIER WILEŃSKI”
OKUPACJA NIEMIECKA
OKUPACJA SOWIECKA
EMIGRACJA

PRESS
VILNIUS REGION
“KURIER WILEŃSKI”
GERMAN OCCUPATION
SOVIET OCCUPATION
EMIGRATION

Abstrakt

W wyniku niemiecko-sowieckiej agresji, stanowiącej pokłosie podpisanego 23 sierpnia 1939 r. paktu między tymi krajami, terytorium Polski znalazło się pod okupacją. Wschodnie województwa II RP wraz z Wileńszczyzną zostały zagrabione przez ZSRS, który odstąpił Wilno Litwie za cenę ustępstw polityczno-wojskowych. Litwini nie wprowadzili na przejętym obszarze restrykcyjnej polityki okupacyjnej, co m.in. umożliwiło polskim dziennikarzom i redaktorom wydawać prasę w języku ojczystym. Na łamach „Kuriera Wileńskiego” rzetelnie informowano o sprawach bieżących dotyczących Wilna, a także odnoszono się do sytuacji panującej w zajętej przez Niemców i Sowietów Polsce oraz poza jej granicami. Stanowiło to ewenement w porównaniu z jawną prasą wydawaną na pozostałych obszarach okupowanych.

Abstract

The German-Soviet aggression in the aftermath of the pact between these countries concluded on 23 August 1939 led to the occupation of the Polish territory. The eastern provinces of the Second Polish Republic along with the Vilnius region were seized by the USSR, which ceded Vilnius to Lithuania for both political and military concessions. The Lithuanians did not impose a restrictive occupation policy on the seized area, which allowed Polish journalists and editors to publish papers in their native language, among other activities. The “Kurier Wileński” provided reliable information on current affairs in Vilnius, as well as on the situation both in Poland, occupied by the Germans and the Soviets, and beyond its borders. This was exclusive when compared to the open press available on other occupied areas.

„Kurier Wileński” był polskojęzyczną gazetą wydawaną i redagowaną przez Polaków, gdy Związek Sowiecki zajął Wileńszczyznę i przekazał ją państwu litewskiemu. Był tubą informacyjną polskich mieszkańców tego obszaru, gazetą cieszącą się zaufaniem i postrzeganą jako rzetelne źródło wiedzy o wydarzeniach zarówno w okupowanym kraju, jak i poza jego granicami. Tworzyli go polscy redaktorzy, co podnosiło jego wartość. W artykule przedstawię wybrane zagadnienia poruszane na łamach „Kuriera Wileńskiego”, które w okresie jego wydawania (listopad 1939–czerwiec 1940) wydają się najbardziej interesujące z punktu widzenia sytuacji panującej na ziemiach polskich po zajęciu Rzeczypospolitej przez obydwu zaborców.

Specyfika sowieckiej i niemieckiej okupacji była nad wyraz inna od tej, która dotknęła mieszkańców Wileńszczyzny. Bez wątplenia interesowano się również prawno-państwowym zagadnieniem dalszych losów Rzeczypospolitej, toteż na łamach tej gazety poruszano również zagadnienia dotyczące dalszych losów polskiego rządu, funkcjonującego już poza granicami okupowanego kraju. Są to, oprócz wydarzeń dotyczących samego Wilna i okolic, najważniejsze informacje dla ówczesnych

mieszkańców tego obszaru. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wizji okupowanej Polski i polskich struktur państwowych (rządu i armii) na zachodniej emigracji, jaki wyłaniał się ze stron „Kuriera Wileńskiego”.

SPRAWA PRZYNALEŻNOŚCI PAŃSTWOWEJ WILNA PO WRZEŚNIU 1939 R.

Wybuch II wojny światowej spowodowany agresją III Rzeszy na Polskę doprowadził do przekształceń granicznych na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej. Wynikały one z niemiecko-sowieckich ustaleń z 23 sierpnia 1939 r. zawartych w pakcie Ribbentrop–Mołotow. Na ich podstawie Litwa znalazła się w strefie wpływów Niemiec. W trakcie wygaszania walk na obszarze Polski postanowiono przekształcić treść porozumienia. Za cenę polskich terenów między Wisłą a Bugiem Litwa miała się stać częścią sowieckiej strefy interesów¹.

Związek Sowiecki zajął Wilno 19 września 1939 r., dwa dni po wkroczeniu oddziałów Armii Czerwonej na wschodnią część Polski. Jednym ze skutków zajęcia miasta przez Sowietów była likwidacja prasy w języku polskim. Wilno miało zostać włączone do sowieckiej Białorusi i stać się stolicą tej republiki związkowej².

Wprowadzona w Wilnie władza sowiecka nie okazała się czynnikiem trwałym, stabilizującym nowe stosunki na tym obszarze po klęsce Rzeczypospolitej. Od 3 października toczyły się rozmowy między ZSRS a Litwą zmierzające do przekazania temu krajowi miasta i okolicy. Prowadzono je z woli Józefa Stalina. W zamian za oddanie Wilna strona sowiecka żądała podpisania układu o wzajemnej pomocy. Zakładał on powstanie sowieckich baz wojskowych na obszarze Litwy. 10 października podpisano dokument, na mocy którego ZSRS cedował okupowane tereny polskie o powierzchni 6880 km² na rzecz Litwy wraz z 500 tys. mieszkańców (głównie Polakami, Żydami i Białorusinami, w minimalnym zaś odsetku Litwinami). Oddziały litewskiej armii wkroczyły do Wilna 28 października, rozpoczynając okres przeszło półrocznej okupacji miasta³.

Należy jednak wspomnieć, że w porównaniu z terenem Polski zajętym przez Niemcy i Związek Sowiecki litewska okupacja miała dość spokojny charakter. Litwa nie zaatakowała zbrojnie Polski we wrześniu, a zajęcie pewnych obszarów II Rzeczypospolitej przez to państwo wynikało z narzuconej woli Moskwy. Stalin wykorzystał sentymenty

¹ L. Tomaszewski, *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945*, Warszawa 1999, s. 37.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, s. 41–42, 49.